

Úvod

Už od šedesátých let minulého století dosvědčují zprávy o stavu životního prostředí, že rozvoj naší civilizace pustoší Zemi způsobem, jaký nemá v dějinách obdoby. Přestože nelze přehlédnout určité úspěchy, např. při ochraně ozónové vrstvy nebo při záchraně ohrožených živočišných a rostlinných druhů, nepříznivý vývoj převažuje. Naše civilizace ve stoupající míře ohrožuje přírodní systémy, na nichž závisí obyvatelnost Země. Lidstvo se stalo globální geologickou silou; v tomto smyslu je oprávněné označovat současnou geologickou epochu jako antropocén. Situace se vyostřila v posledních letech zejména v souvislosti s globální změnou klimatu, která může mít katastrofální důsledky.

Jaký je vztah krize životního prostředí a filosofického myšlení? V jednom z prvních textů o duchovních zdrojích této krize¹ poukázal americký historik Lynn White na souvislost mezi způsobem myšlení a způsobem jednání: abychom mohli změnit naše jednání vůči přírodě, musíme změnit naše myšlení; a abychom mohli změnit naše myšlení, musíme znovu objasnit jeho východiska: „Musíme znovu promyslet a znovu si uvědomit, jaká je naše podstata a jaký je náš úděl.“² Promýšlet otázky, co znamená být člověkem, jaká jsou východiska našeho myšlení a jednání, vždy patřilo k úloze filosofie. White ukázal, že tyto otázky je nutné objasňovat v kontextu současné ekologické krize. Tím vymezil úlohu filoso-

¹ White, L., Jr., Historical Roots of Our Ecologic Crisis, *Science* 155, 1967, 3767, s. 1203–1207.

² Tamtéž, s. 1207.

fie životního prostředí.³ Lze ho tak pokládat za jednoho z jejích zakladatelů.

Krise životního prostředí je už posledních pět desetiletí předmětem filosofické reflexe a filosofie životního prostředí samostatným oborem. Naše publikace přináší analýzy stanovisek několika osobností, které významně přispěly k objasnění vztahu mezi filosofií a soudobou krizí životního prostředí.

V kapitole „Hodnoty a Země. Poznámky k Rolstonově koncepci etiky životního prostředí“ je analyzována koncepce etiky životního prostředí, kterou vytvořil americký filosof a teolog Holmes Rolston, jenž rozvinul myšlenku, že příroda má svou vlastní hodnotu, která je nezávislá nejen na užitečnosti ve vztahu k lidským zájmům, ale i na lidském hodnocení. Objektivní vlastní hodnota přírody je podle něj filosofickým základem etiky životního prostředí, protože nám umožňuje zdůvodnit, že máme k přírodě morální povinnosti.

Vznik a vývoj etiky životního prostředí je podle Rolstona součástí environmentálního obratu ve filosofickém myšlení, k němuž dala podnět soudobá ekologická krize, která odhalila, že etické myšlení zaměřené pouze na vztahy mezi lidmi je zatížené sobectvím vůči pozemské přírodě. Etika životního prostředí v pravém smyslu nemůže být proto pouhou aplikací etiky mezilidských vztahů, jako je tomu např. u lékařské etiky či etiky podnikání. Etika životního prostředí, která se zabývá morálními vztahy k životnímu prostředí, tj. k rostlinným a živočišným druhům, k ekosystémům a k Zemi, rozšiřuje předmět etiky jako takové. Jádrem Rolstonovy koncepce neantropocentrické etiky životního prostředí

³ Srov. Callicott, J. B., *The Historical Roots of Environmental Philosophy*, in: LeVasseur, T., Peterson, A. (eds.), *Religion and Ecological Crisis. The „Lynn White Thesis“ at Fifty*, Routledge, New York – London 2017, s. 35–37.

je přesvědčení, které se opírá o víru v dobrotu stvoření: pozemská příroda je hodnotná, protože je zdrojem hodnot.

Kapitola „Odpovědnost a udržitelný rozvoj“ je příspěvkem k objasnění vztahu mezi morálkou a udržitelností společnosti a jejího rozvoje. Pokračující devastace Země a s ní spojené zostřování sociálních konfliktů svědčí o neudržitelnosti rozvoje, jenž ohrožuje své environmentální a sociální předpoklady. Udržitelný rozvoj je obvykle chápán jako takové zlepšování kvality života všech lidí, které není na úkor budoucích generací nebo integrity a diverzity biosféry. Pojem udržitelného rozvoje je tak nutně spjat s pojmem odpovědnosti. Vzhledem ke globální klimatické krizi zůstává otevřená otázka, zda je udržitelný rozvoj ještě možný. Lovelockův pojem udržitelného ústupu pomáhá objasnit, co může znamenat neudržitelnost rozvoje. V této souvislosti jsou analyzovány dvě koncepce morální odpovědnosti – v „etice pro technologickou civilizaci“ Hanse Jonase a v diskurzivní etice, kterou vypracoval Karl-Otto Apel. Jonas spatřoval kritérium odpovědného jednání ve slučitelnosti jeho následků s trváním skutečně lidského života na Zemi, k němuž patří přesvědčení, že máme pečovat o pozemskou přírodu nejen pouze proto, že je to pro nás výhodné, ale také proto, že pozemská příroda je hodnotou už tím, že je a jak je. Apel považoval za kritérium odpovědného jednání uskutečňování ideálního komunikativního společenství v reálném komunikativním společenství. Apelova diskurzivní etika umožňuje konkretizovat Jonasovo pojetí skutečně lidského života; k takovému životu nutně patří uznání, že každý, kdo je schopen a ochoten zdůvodňovat svá tvrzení, má právo účastnit se diskurzů, v nichž lze objasnit, jak dospět ke spravedlivému sdílení spoluodpovědnosti, a zda je v této souvislosti nutná kritika, či dokonce přeměna sociálních institucí.

Další dvě kapitoly jsou zaměřeny na přístupy Dietera Birnbachera a Vittoria Hösleho. Ti se sice nezabývají výlučně ekologickou filosofií, resp. etikou, své analýzy obecných problémů však spojují s jejich artikulací v ekologické oblasti. U Hösleho se interpretace ekologických problémů opírají přímo o jeho ontologickou koncepci, u Birnbachera jde spíše o aplikaci analýz základních filosofických pojmů na ekologickou oblast. Oba filosofové si uvědomují, že je potřeba řešit naléhavé ekologické problémy, zvláště ty, jež souvisejí s globálními klimatickými změnami, a hledat konkrétní praktická řešení. To je přivádí k tematizaci sociálních a politických kontextů. Předkládají rovněž návrhy politických řešení v legislativní i exekutivní sféře.

Tématem kapitoly „Ideální etika v neideálním světě. Předpoklady a východiska ekologické filosofie v koncepci Dietera Birnbachera“ je interpretace ideových východisek Birnbacherovy etické koncepce v jejich základním filosofickém významu, v aplikaci na ekologickou sféru a v kontextu hledání praktických způsobů prosazení žádoucího vztahu lidí k přírodě. Birnbacher se nezabývá výslovně protikladem antropocentrismu a biocentrismu, ale jeho základní perspektiva vychází vždy z lidských, ovšem dlouhodobých, a tedy s přírodou bytostně spjatých zájmů člověka (lidstva); ve své filosofické koncepci vychází z rozdílu mezi „ideální“ a „neideální“ etikou, z vědomí, že ideální postuláty se mohou uplatnit vždy pouze dílčím způsobem. Dlouhodobě se zabývá také problematikou konsekvencí lidského jednání, jak obecně, tak v ekologickém kontextu zvýrazněném v současnosti projevy klimatické krize, především ve vztahu k životu příštích generací. Zde stojí v centru jeho pozornosti problém odpovědnosti, její povaha a dosah. Dlouhodobá perspektiva je úběžníkem solidárního vztahu k příštím generacím i žádoucího vztahu lidí k přírodě.

Inspirativní je jeho myšlenka „oktroje“, jenž by pro příští generace nastal, pokud by pokračoval kořistnický vztah vůči přírodě, jenž má nezvratné důsledky. Birnbacher by však pokládal za oktroj i nějaké autoritativní vnučení ekologicky žádoucích opatření. Proto uvažuje o jejich politické průchodnosti v případě, že by do tradičních struktur a procesů parlamentní demokracie byly vneseny inovativní prvky.

V praktické rovině pokládá Birnbacher za rozhodující, zda a které morální principy se uplatní v právní a politické sféře a pomohou tak usměrňovat chování lidí v konkrétních oblastech. Vyžaduje to podle něj institucionální podporu v podobě ustavení svébytných legislativních institutů – jako jsou zvláštní komora parlamentu nebo instituce ombudsmana pro ekologické otázky –, jež by preferencí dlouhodobých perspektiv hájily životní zájmy budoucích generací. Důraz na význam diskurzu i v ekologické oblasti, který vnesl do filosofických debat K.-O. Apel, tak nalézá v Birnbacherových návrzích (jež mají pendant i u jiných ekologicky orientovaných filosofů, např. u Dryzeka) institucionální konkretizaci. Birnbacher vychází z principiálního rozdílu mezi „ideální“ a „neideální“ etikou. Nezastírá důležitý konflikt v lidských postojích, jenž spočívá v tom, že lidé teoreticky akceptují ekologicky žádoucí opatření, prakticky však nejsou ochotni je realizovat. Sociální aspekty ekologické problematiky, jež jsou u Birnbachera poněkud v pozadí, doplňujeme poukazem k jiným autorům (např. Richardu Sťahelovi) nebo dokumentům (*Měníme náš svět: Agenda udržitelného rozvoje do roku 2030*).

Kapitola „Příroda a duch. K ekologické koncepci Vittoria Hösleho“ se zaměřuje na interpretaci ontologických, axiologických a etických (morálních) komponent v Hösleho díle. Hösle vychází z univerzalistického pojetí etiky, jež je podstatně ovlivněno Hegelovou filosofií, avšak v Hösleho reinterpetaci je příroda ontologic-

ky ve vztahu k duchu plnohodnotná. Z této dialekticky rozporné jednoty přírody a ducha pak vyvozuje i starost o přírodu, jež přináleží člověku jakožto individuu i jakožto sociální bytosti. Starost o přírodu tudíž není chápána jako něco vůči člověku vnějšího, ale jako něco, co k lidskému bytí ontologicky patří. Hösleho originální pojetí se neodvíjí na půdorysu tradiční ekologické kontrapozice antropocentrismu a biocentrismu, neboť tyto přístupy považuje za absolutizované jednostrannosti.

Je třeba ocenit především Hösleho tematizaci sociálních aspektů ekologické krize a jejích dopadů na ekonomickou sféru. Zkoumá je jak ve vzájemném vztahu vyspělých a rozvojových zemí, tak i v rámci jednotlivých států. Hösle také varuje před dalším jevem, jenž podle něj hrozí ve spojitosti se závažnými klimatickými změnami a také v důsledku neudržitelného způsobu života obyvatel bohatého Západu, a to masové uprchlictví.

Ne se všemi Hösleho názory se ztotožňujeme, ke sporným stránkám jeho koncepce patří například jeho v podstatě neoliberálně orientovaná kritika sociálního státu nebo až naivně působící naděje, již vkládá do změny životního stylu.

* * *

Objasnit vztah mezi filosofií a současnou krizí životního prostředí předpokládá toto: pod zorným úhlem daným krizí životního prostředí promýšlet dějiny filosofie a z hledisek, která nám nabízejí, promýšlet otázky, které vyvolává krize životního prostředí. Filosofie životního prostředí má principiálně pluralitní charakter. Rozmanitost odpovědí na otázku, jaký je vztah současné krize životního prostředí a filosofie, je dána rozmanitostí současného filosofického myšlení a filosofických tradic.

To se týká i této publikace. Interpretace koncepce etiky životního prostředí H. Rolstona, „etiky pro tech-

nologickou civilizaci“ H. Jonase a diskurzivní etiky K.-O. Apela jsou zaměřeny na kritiku antropocentrismu a v souvislosti s tím na otázku, zda současná ekologická krize je podnětem k zásadní změně filosofického myšlení. Interpretace etiky životního prostředí D. Birnbachera a filosofické koncepce ekologické krize V. Hösleho jsou vedeny otázkou, jak rozvinout antropocentrismus, aby byl slučitelný se šetrným vztahem k přírodě; východiskem je zde filosofická tradice, která klade důraz na aktivní roli subjektu v poznávacím a hodnotovém vztahu člověka ke světu; pozornost je soustředěna zejména na možnosti prosazení cílů environmentální politiky v rámci pluralitní demokracie. Neantropocentrická a antropocentrická stanoviska jsou chápána spíše jako pozice komplementární než protikladné. Rozdílnost perspektiv nemusí nutně bránit zaujetí konsenzuálních postojů.

Klademe-li si otázku, zda může filosofie tváří v tvář globální ekologické krizi přispět k nápravě, je nutno vzít v úvahu, že řešení problémů, které přináší současná globální ekologická krize, jsou na filosofii do značné míry nezávislá. Bez filosofické reflexe ale není možné dát ucelenou odpověď na otázku, v jakém smyslu je současná ekologická krize podnětem ke změně myšlení a jednání.

Vlastimil Hála a Rudolf Kolářský